

DRUG-CE PARTIZANI, GRAĐANKE JUGOSLAVIJE

(Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953*, Institut za savremenu istoriju i Evoluta, Beograd, 2011)

Mr Adriana ZAHARIJEVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Kako se misli prošlost? Da li je ona nešto vremenski daleko i prostorno udaljeno, ili je deo naše svakodnevice koja u tragovima živi kroz institucije, spomenike, tela? Kako se, pak, danas misli sporna prošlost u odnosu na koju je teško, ponekad i nemoguće zauzeti neophodnu distancu? Da li se prošlost uopšte može tumačiti izvan izvesnih ideologija, osobito onda kada je reč o ideologizovanju same prošlosti, i to i u vreme kada se ona odvijala i u vreme kada se tumači, doduše iz različitih perspektiva?

Knjiga Ivane Pantelić *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji 1945–1953* predstavlja smeo pokušaj da se u tu ideološki zasićenu prošlost prodre. Ona nam približava nešto blisko i razjašnjava nešto što većina pamti i veruje da razume. Međutim, njen je poseban doprinos u tome što govori o ženama, o prvim građankama, u doslovnom smislu te reči, koje su, dakle, postavljale okvire značenja i dometa građanstva za žene danas.

Često je uverenje da pravna sloboda žena u Jugoslaviji nije osvojena, već je data, uz druge slobode koje je donela komunistička vlast posle Drugog svetskog rata. Predistorija ženskog organizovanja, u XIX i s početka XX veka, nije dovoljno obrađivana u domaćoj literaturi, ali je svakako poznato da u Srbiji i drugim zemljama regiona nije postojao pokret koji bi se s pravom mogao uporediti sa sifražetskim pokretima u pojedinim evropskim državama i Americi. Ivana Pantelić, koja se istorijom ženskog organizovanja dosledno bavi već čitavu deceniju – s posebnim naglaskom na britanskoj istoriji osvajanja prava glasa – ovom knjigom je nastojala da pokaže da prava žena u Jugoslaviji nisu naprosto dodeljena. Postanak građanke predstavlja zamršen proces koji predratne feministkinje povezuje s borkinjama u ratu, koje će iz partizanki prerasti u značajne funkcionerke koje svoju državnu moć koriste za razvoj „ženskog pitanja“.

Knjiga *Partizanke kao građanke* podeljena je u deset celina. Pored predgovora Barbare Vizinger i uvoda autorke, prvih pet poglavlja predstavljaju hronološko razmatranje razdoblja od početka Drugog svetskog rata 1941. godine, do trenutka ukidanja Antifašističkog fronta žena 1953. godine. Razloge za izbor upravo ovog perioda autorka navodi u uvodu: sam je rat predstavljao izvor prvobitne emancipacije žena, koja se potom intenzivno nastavila kroz rad AFŽ-a, čije je ukidanje dovelo do masovnog povlačenja žena koje su do tada bile aktivne u javnom prostoru. Poslednji delovi knjige predstavljaju kolaž neophodnih informacija o ustanovama i osobama koje su obeležile izabrani period.

Posebno je važno naglasiti da se Ivana Pantelić za potrebe ove studije koristila metodološkim pristupom koji se, po njenim rečima, u domaćoj historiografiji nedovoljno primenjuje. Reč je o narativnoj istoriji (*oral history*), inače relativno čestoj metodologiji u oblasti studija roda. Dodaci na samom kraju knjige predočavaju nam način na koji je ovde primenjena metoda intervjua, ali su oni i više od toga: od četrnaest semistrukturiranih intervjua koje je vodila s akterkama istorije o kojoj piše, Pantelić je za knjigu izdvojila tri koji nam pružaju dragocen i neposredan uvid u sećanja partizanki.

Najzad, neophodno je napomenuti u kakvom disciplinarnom kontekstu se pojavljuje ova knjiga. Prema tvrdnjama same autorke, u sintetičkim pregledima

istorije srpskog naroda ili jugoslovenske države, uloga žena u ratu uglavnom se izostavlja (17). S druge strane, istoričarke koje su se do sada bavile pitanjima roda u Srbiji, uglavnom se interesuju za kretanja u XIX veku. Ako se izuzme knjiga Nede Božinović *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* (1996), te zbornik radova *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka: položaj žene kao merilo modernizacije* (1998), koji je priredila Latinka Perović, i studija Vere Gudac Dodić *Žena u socijalizmu: položaj žene u Srbiji u drugoj polovini XX veka* (2006), koje se, pored ostalih tema, dotiču i razdoblja formalne emancipacije žena u Srbiji, knjiga *Partizanke kao građanke* u srpskoj historiografiji prva je knjiga koja fokusirano i u feminističkom ključu čita ulogu partizanki i AFŽ-a.

Na ideološki izbalansiran način, Ivana Pantelić ukazuje na postojanje veze između predratnih ženskih inicijativa u borbi za pravo glasa i napredne levičarske misli, koja se materijalizovala gerilskim učešćem žena u organizaciji revolucionarnih vlasti, kako tokom tako i neposredno po svršetku rata. Već u doba kneževine Srbije, sestre Ninković, sledbenice Svetozara Markovića, proglašene su komunistkinjama. Slobodan Jovanović to opisuje na sledeći način: „Za čiča-Danila [Stefanovića, predsednika vlade od 1875. do 1876.] već i čovek komunist bio je nešto bezumeno, ali žena komunist izgledala mu je huljenje svih zakona i ljudskih i božjih“ (33). Različite okolnosti, koje su svakako povezane s urbanizacijom i povećanim obrazovanjem žena tokom narednih decenija, dovele su do toga da broj žena koji će do kraja Drugog svetskog rata stupiti u redove Narodno-oslobodilačke vojske (njih oko 100.000), premaši ne samo njihovo simbolično prisustvo u predratnoj KPJ, nego i komparativno učešće žena u drugim zemljama u ratu. Kako bilo da bilo, iz ovoga ne treba izvesti zaključak da je većinsko žensko stanovništvo Srbije imalo razvijenu feminističku svest: „Na osnovu naših istraživanja zaključili smo da težnja za emancipacijom i ravnopravnošću nije bila preovlađujuća među partizankama, već su u pitanju bili, prevashodno, njihovi rodoljubivi i revolucionarni motivi. Takođe, iako su većinom bile predratne članice Omladinske sekcije ženskog pokreta, SKOJ-a ili KPJ, partizanke s kojima je obavljen razgovor, u partizanski pokret i kasnije u NOV stupale su uglavnom sledeći muškarce – braću, muževe, očeve ili prijatelje“ (47). Kroz čitav tekst knjige provlači se upravo ovaj motiv – emancipacija nije bila ni data, ni osvojena, već ona proizlazi iz složenog spleta različitih i često jednako važnih okolnosti žena koje su stekle gerilsku svest o svojim mogućnostima.

Antifašistički front žena u tom smislu predstavlja posebno interesantan fenomen, kojem je u knjizi posvećeno najviše pažnje. Ustanovljen 1942. godine, na konferenciji koja okuplja 166 žena u cilju povezivanja, emancipacije posredstvom opismenjavanja i političke nastave, i ravnopravnog učešća partizanki u ratnim aktivnostima, AFŽ predstavlja prvu masovnu jugoslovensku žensku političku organizaciju. Iako su žene bile subjekti i objekti rada AFŽ-a, svrha njegovog ustanovljenja je istovremeno bila osvajanje narodne podrške za uspostavljanje novog režima, a politička edukacija o vrednostima revolucije bila je isprepletena s osveščivanjem žena o njihovom podređenom položaju u porodici i (najčešće seoskom) domaćinstvu. Utoliko se možda može tvrditi da je direktan rad žena sa ženama tokom „godina pobeđe“ (1944–1945) i „godina obnove“ (1946–1948), imao većeg značaja za same žene od formalne emancipacije odozgo, jer kakva je mogla biti performativna uloga zakona koji se primenjuju na stanovništvo uglavnom nesvesno njihovog postojanja?

Ivana Pantelić to posebno ističe kada navodi tri emancipatorske karakteristike AFŽ-a neposredno posle rata. Reč je o aktivnom mobilisanju žena u obnovi zemlje, „koja je u posleratnim godinama imala značaj kao i učešće u ratu“ (56), doprinosu opismenjavanju i izgradnji obdaništa, što je pomoglo realnom razvoju ekonomske autonomije žena. Prema tome, iako bitno politički orijentisana organizacija, hijerarhijski podređena drugim partijskim organizacijama, AFŽ je najvećeg dometa imala ne u razvoju političke/komunističke/marksističke svesti žena, nego u emancipaciji žena od patrijarhalne tradicije (64).

Posebnu pažnju autorka je posvetila daljem političkom razvoju žena koje su svojim delima i likom iznele emancipaciju: reč je o istaknutim partizankama koje su posle rata bile na vodećim pozicijama u AFŽ-u i u državnim strukturama, poput Mitre Mitrović, Spasenije Cane Babović, Milke Minić i Vide Tomšić. Prateći njihov rad u širem kontekstu ekonomske i obrazovne emancipacije, paralelno sa širenjem delatnosti AFŽ-a (ili pak, sužavanjem do konačnog gašenja, kako će ubrzo postati jasno), Ivana Pantelić uvodi još dve zanimljive, međusobno povezane dimenzije kojima posvećuje zaključna poglavlja. Reč je, naime, o povezivanju jugoslovenskih antifašistkinja s Međunarodnom demokratskom federacijom žena (1945), i izbacivanju AFŽ-a iz njenog članstva 1949. godine, pod snažnim uticajem događaja koji su pratili destalinizaciju zemlje 1948.

godine. Zanimljiv je podatak da je usled toga uprava AFŽ-a svoje međunarodne aktivnosti od tada sve više prilagođavala programima Ujedinjenih nacija, što je uticalo na to da revolucionarna politika organizacije gotovo sasvim ustupi mesto problemima majki i dece (106).

Otud, ne treba da začudi preokret, koji će konačno dovesti do ukidanja organizacije koja je radila na emancipaciji žena Jugoslavije, verovatno najbolje sažet u izlaganju Josipa Broza na Trećem kongresu AFŽ-a 1950. godine: „*Ja mislim, drugarice, da vi u prvom redu svom svojom snagom i elanom treba da vršite dužnosti koje proističu iz tih vaših specifičnih obaveza, kao što je, na primer, briga o ženama majkama, briga o higijeni dece i briga o deci uopšte, briga o zdravlju, o vaspitanju žena u Jugoslaviji*“ (109, kurziv A. Z.). Socijalni položaj žena, osobito onih žena koje su majke, postaje ključni građanski zadatak bivših partizanki. Budući da je ženama time poreknut politički građanski zadatak, koji su ranije imale upravo kao politički osvešćene pojedinke, svrha postojanja organizacije koja ih je politički okupljala, prestaje da postoji i AFŽ 1953. godine biva transformisan u Savez ženskih društava. Savez predstavlja odgovor na paradoksalni iskaz (Milovana Đilasa, u tom trenutku bivšeg supruga Mitre Mitrović) da je „svaka posebna politička aktivnost žena postala smetnja u ostvarenju ravnopravnosti i aktivnosti žena“ (126).

Prestavši da bude političko pitanje žena, žensko pitanje postaje „zajedničko društveno pitanje... pitanje opšte borbe svih snaga socijalizma koje predvodi Savez komunista i Socijalistički savez radnog naroda, nosilac socijalističkog vaspitanja masa“, kako se tvrdi u *Rezoluciji o stvaranju Saveza ženskih društava Jugoslavije* (127–28). Zaključak koji autorka izvodi iz razmatrane građe – da „u Partiji, baš kao ni u državi, nije postojao koncept uspostavljanja dugoročne emancipacije žena i trajnog uspostavljanja rodne ravnopravnosti“ (167) – relevantan je ne samo za tumačenje socijalističke prošlosti, nego i za razumevanje procesa retradicionalizacije društva tokom devedesetih godina XX veka, koji je doveo u pitanje mnoge postojeće, naizgled jednom za svagda osvojene slobode.